

МАТИЦА СРПСКА
Одељење за књижевност и језик

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК — БЕОГРАД

ЛЕКСИКОГРАФИЈА И ЛЕКСИКОЛОГИЈА

ЗБОРНИК РАДОВА

НОВИ САД—БЕОГРАД
1984

Митар Пешикан
(Београд)

ОПШТА И СПЕЦИФИЧНА ЛЕКСИКА У ДИЈАЛЕКАТСКИМ И ИСТОРИЈСКИМ РЕЧНИЦИМА

Како, на жалост, сви знамо — дијалекатских речника практично немамо. Истина, истраживачи наших дијалеката, ко више ко мање, посвећивали су пажњу и дијалекатској лексици, а не само граматичким појавама у говорима, али су опсег и намена тога интересовања били веома ограничени. Настојало се, у ствари, да се покаже колико неки говор или говорна зона додаје грађе општој ризници наше лексике, шта у њу уноси као специфично и особено, а не да се покаже целовита лексика једног дијалекатског идиома. Тако су лексикографски прилози у дијалекатским монографијама били диференцијални а не општи, приказивали су особену а не општу, неутралну, системски схваћену лексику испитиваних говора. Исто то вреди и за велики број збирки речи из народних говора које су ушле у картотеке наших двају великих академијских речника, РЈАЗУ и РСАНУ. Велики део тих збирки, због свог недовољног стручног нивоа и квалификованости скупљача, није се ни могао засебно објављивати, али и оне збирке које су се по квалитету обраде могле објављивати и као посебни дијалектолошки прилози биле су изразито диференцијалне а не опште природе, јер им је и сама намена била да допуне постојеће ризнице а не да прикажу лексику и лексички систем одређеног говора или краја.

Чак и наш једини штокавски дијалекатски речник — Елезовићев *Речник Косовско-метохиској дијалекта* — упркос знатном обиму и броју речи никако није општи приказ лексике тога дијалекта, него опет само диференцијални. Један сасвим ограничен оглед упоређења садржаја тога речника и лексике у двама прицицама објављеним у прилогу речника као пример народног говора показао је да од 33 именице колико их се нашло у тим двама прицицама 22 налазимо и као одреднице у речнику (зато што су у целини или у појединим аспектима своје употребе оцењене као специфичне), а 11 именица уопште није добило место одреднице у речнику; слична се сразмера добија и кад упоредимо све лексеме (а не само именичке) у садржају речника и у поменутих текстовима на којима је извршена провера.

Што се тиче историјских речника, ту у ствари немамо ни општих ни диференцијалних знатнијих лексикографских захвата, ако изузмемо мону-ментални речник Југославенске академије и Даничићев *Рјечник из књижевних старина српских*; овоме ће се моћи додати и речник Његошева језика који

се припрема у САНУ, јер се с обзиром на развојну фазу нашег књижевног језика која се огледа у Његошевем делу — и овај речник може убројити у историјске.

Ово што говоримо није, према томе, оцена досадашњег рада него прилог методолошкој дискусији о могућним будућим лексикографским захватима и размислање о могућностима и изгледима лексикографске обраде одређених аднома или корпуса, издвојених било по дијалектолошким било по историјскојезичким мерилима. Јасно је да диференцијални приступ, тј. обрада само специфичних, необичнијих појава у лексички, не може задовољити ниш захтеве дијалектологије кад су у питању дијалекатски речници ниш захтеве историје језика ако је реч о историјским речницима, оне захтеве које ове језикословне дисциплине постављају као посебне гране науке о језику, него таква обрада неизбежно остаје на нивоу помоћних и допунских поступака у неком општем сагледавању и упознавању наше лексике.

Јасно је да је један дијалекатски речник (говорим о речнику једног говора а не хетерогене дијалекатске зоне) слабо испунио захтеве своје гране науке ако не може пружити одговоре на разне лексичке упитнике, ако не може послужити за упоређење са другим дијалектом, за праћење лексичких речника и изоглоса; а за такве сврхе једнако су битни подаци и оно што нам изгледа као дијалекатска егзотика и речи које су сасвим обичне. У веома битне податке спада и то које речи нису обичне или уопште нису у употреби код типичних представника говора, нпр. за староцрногорске говоре које сам испитивао да тамо нису обичне речи као *кујус*, *кукуруз*, *кромџир-крумџир*, *дундоса*, *лубеница* (него само *зџе*, *умерџин* и сл., *криџла*, *џиџва*, *диџа*), или *сова*, *куна*, *ластца*, *криџ*, *сиџеница* (него *јајна*, *куница*, *нџица*, *фриџељ*, *камак*), или *кокоти*, *џиџиџа* и *џиџаџ* (него *кџокица* и *кџоки*), или *сиџ(а)* и *кресџи* (него *џаџулин* и *џиџџа*, *одџар*), па чак изостају и такве опште речи као што су *(х)-риџи* (каже се *дџуб*, или по врстама: *џџр*, *рџи* и др.) или *ниџа* (*долџа*, или општо: *орџа* *зџмља* и сл.).

Што се историјских речника тиче, недостаци диференцијалне обраде добијају посебно непожељан вид кад је у питању речник славеносрпског доба, односно славеносрпске писмености. За тај период, наиме, ми не можемо ограничити интерес на његову лексичку егзотику, на оно што је наш новији књижевни језик одбацио, слободније речено: на старинско рухо тога језика. Нас не мање занима шта је то доба завештало нашем, докле је био стигао развој наше лексике, за колики се део тадашње лексике показало да је трајне вредности. И посебно у односу на Вуков *Српски рјечник*: колико се лексике примећиване у славеносрпској писмености ушло у тај речник; а нарочито колико се лексике из тог старијег доба прелило у наш новији израз и у наш лексички стандард и мимо Вуковога речника. Правити славеносрпски речник који не би дао макар приближан и непотпун одговор на таква питања значило би одсудно смањити његов научни и културни значај. Нарочито би била незгодна празнина кад би се дала особена реч а не и њен нормални синоним, нпр. унети *наслајденије* а не унети *наслада* (ако те речи има у славеносрпским изворима).

Могло би се још доста рећи против ограничавања дијалекатских и историјских речника на особености и реткости, али је то непотребно, јер смо заправо сви свесни предности потпуних речника. Што се ипак тешко одлучујемо на такве подухвате, разлог је неумитна аритметика посла: направити

речник неког штокавског дијалекта или корпуса славеносрпских извора у коме би се поред лексичких специфичности са једнаком подробношћу и документованошћу обрадила и општа лексика значило би многоструко увећати обим обрађивачког посла; могли бисмо напамет рећи десетоструко — не бојсји се претеривања, а слично би се могло рећи и за опшрност дела које треба објавити. А то би значило уваљивање у послове којима се неће видети крај, који ће бити хронични терет наших ипачаки инокосних и сиромашних филолошких установа и програма.

Имајући и једну и другу страну у виду, мислим да смо дужни да размислимо о средњим или компромисним решењима. У том правцу види се само једна начелна могућност: ићи на сву потребну обраду и документовање специфичне лексике, а за општу, неутралну, обичну лексику само на минимално засведочење, сажету регистрацију, попис, са сасвим ограниченим документационим поступком. Циљ поступка би био што ближе се примаћи потпуном списку речи аутентичних за дати говор или корпус, паравно — без плузија да ће се успети пописати сва лексика, али и са свешћу да ће и са битним празнинама речник бити од много веће вредности него кад би се ограничио на диференцијалну лексику.

За дијалекатске речнике успех у што исцрпљивјем пописивању лексике зависио би од упорног рада с поузданим информаторима, сем кад аутор обрађује свој матерњи говор, што би му веома много олакшало рад. У интересу сажетости могло би се ићи и на обраду по лексичким глосима, обједињујући речи исте основе ако су узастопне или блиске у азбучном реду, нпр. (онет са староцрногорском грађом):

бўкаа. буксѣйна. бўквина. бўквица (дем.). бўковѣ: бўковѣ држало, Бўковѣ прѣдѣ (топ.). бўковина.

дрѣјен. дрѣнѣвѣ -ѣ -ѣ. дрѣновѣча. дрѣновѣина. дрѣњѣина. дрѣњѣница (фиг.: о уду мушке бебе). дрѣњѣновѣ: дрѣњѣновѣ вода (напитак). дрѣњѣновица (ракѣја од дрѣњѣина или зачињѣна дрѣњѣинама). (И на одг. месту упућивање: дреп- в. дријен.)

ѣрѣсѣѣрѣѣѣ -рѣм. прѣстрѣје (2. аор.), прѣстро -рѣла, прѣстрѣт. ѣросѣѣѣрѣѣѣ -рѣм. ѣросѣѣѣрѣѣње. ѣросѣѣѣрѣѣло: покрѣвѣвени вѣши у руковѣтѣма распрѣстрѣт да се суши. ѣросѣѣѣрѣѣч: Има јѣдан кожѣук, тѣ му ј-и прѣстѣрѣч и покрѣвѣч. ѣрѣсѣѣѣрѣѣрка.

За рад на историјским речницима аналоган приступ значио би пре свега одговарајуће програмирање ексерпторског поступка. Наиме, поред нормалног тражења специфичне лексике, за коју ће се исписивати стандардне лексикографске картице са примером употребе речи у контексту, био би пужан и један допунски ексерпторски поступак, намењен регистровању опште, неутралне лексике. Задатак ове допуске експерције био би да се начелно по једанпут извуче свака лексема из експертираног дела или писца, с тим што би се за неке посебне случајеве могло ићи и на документовање појава из парадигме а не само на једноструко документовање речи (нпр. за личне заменице, помоћне глаголе, суплетивне облике типа *добар-бољи, човек-људи* и сл.).

Мислим да би за овакву експерцију било довољно да листић садржи лексеми у основном облику, облик нађен у тексту и место где је реч потврђена, њену „адресу“ у корпусу, нпр.:

творца: творче (Доситеј, Савјести, 28). [Или одг. скраћеница.] Тек касније би се, у самој обради речника, одлучило да ли ће такве речи и у објављеном речнику остати само са покојом „адресом“ у корпусу или би се текст речника учинио мало живљим и садржајнијим цитирањем понеке реченице, али без трошења простора на дефинисање и друге елементе обраде.

Било би потребно још у којечему разрадити овај екскериторски поступак и дати подробија упутства за што рационалнију и што поузданију технику екскерпције, али то би дошло на ред тек кад видимо да ли ћемо уопште поћи овим правцем. У томе не би требало да нас заустави бојазан пред размерама посла — срачунатим у односу на обим укупног корпуса који се мора екскерпирати за славеносрпски речник. Наиме, и кад би се овај програм пописа опште лексике ограничио на свега десетак репрезентативних дела, а из осталог дела корпуса да се вадн само специфична славеносрпска лексика, мислим да би и тим ограниченим захватом била битно увећана научна и културна вредност будућег славеносрпског речника.